

Софија Н. Косић

МИТСКА БИЋА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Митска бића источне Србије обухватају најархаичнији прежитак у народним веровањима те области. Хришћанство, али ни проходи најразличитијих народа, нису успели да промене народна знања и веровања која живе у генетском наслеђу народа који насељавају најлепше пределе Балкана – где се преплићу планине с тајанственим пећинама, магловитим кањонима, вировитим водама Дунава, златоносним Пеком, лековитим Тимоком и његовим сребрним пешчаним плажама, са шумама чији говор југоисточног ветра разуме и тумачи само народ тог краја – нису могли у тим условима да униште или измене веровања које су људи сачували у својим имагинацијама до данашњих дана.

Кључне речи: митологија, митска бића, класификација, особености.

Чудесан свет митских бића поникао из мистериозног и прелепог око-лиша где су до данас очувани трагови најстаријих цивилизација које су се смењивале на овом простору представљају бескрајну могућност истражи-вања у оквиру интересовања најразличитијих научних дисциплина. О том феномену говорио је и Слободан Зечевић када је приповедао о Ђердапском крају, што се може проширити и на целу регију. Он каже да су ту: „Веровања веома жива и упечатљива, јасно издиференцирана, а бујна народна машта вечито креира нова, која се прикључују старима и продужују да живе прожи-мајући се међусобно. При томе не треба изгубити из вида чињеницу да су народна веровања оба језика и са обе стране Дунава готово идентична, што представља куриозитет своје врсте и посебну драж.“¹

У основна народна веровања источне Србије убрајају се веровања у мит-ска бића, а истовремено и митологија природе, животиња, биља и разних природних појава, што све скупа представља надградњу „некада значајне ба-зе на коју се ослањала егзистенција становништва. Такође, и свака природна

¹ Слободан Зечевић, Народна веровања Ђердапског живља, *Веровања у митска бића*, Зборник ЕИ, књ. 7, Београд, 1974, 79

појава у животу људи овог краја представља својеврсну занимљивост која је на неки начин оставила свој траг у народним веровањима.“²

Веровања у митска бића

Ово је свакако једна од интересантнијих области за изучавање јер нуди широк и веома сложен спектар најразличитијих народних веровања која прате дубоко сујеверје и страх од непознатог. Грађа с терена нуди широк и сложен спектар чудесног „видљивог“ и „невидљивог“ света од кога се леди крв у жилама, али и оног који нуди спокој и наду за напаћене душе које не знају начин како да се извуку из „мрака“ већ помоћ траже тамо где народне бајалице шаљу сва сеновита бића. Је-дна од њих гласи овако:

„Црн коњаник са црним плаштом на црном коњу јаше
црном стазом у црне планине
тамо, где девет црних Бугара напаса црно стадо
од стада црно млеко музу и црн сир праве,
тамо где сунца нема, где петли не кукуричу.
Тамо нек твоје муке однесе коњаник на црном коњу
са црним плаштом и више да га нема“³

(Бајалица се понови три пута и на крају удари у земљу „магичном метлом од босиљка и сребрног ножа“ Тада све зло оде хтонским бићима и страх нестане).

Тако се, на пример, разнолики свет митских бића који представља спој корисног и лошег, оличење добра и зла, огледало живота и филозофије народа источне Србије, може поделити у више група. Свака од њих је посебна у односу на друге. Слободан Зечевић је дао интересантну и практичну поделу митских бића Ђердапског краја поделивши их у четири категорије. Прву чине замишљена бића настала од живих људи, која су своја натприродна својства стекла или за живота или после смрти (таласон, вампир, вамбрано дете и др.). Другу категорију сачињавали би, према његовом мишљењу, демони природе (водени дух, шумска мајка, змај и др.), трећу групу чине бића која утичу на људску судбину (судбинске богиње-суђаје, демони боле-

² Ibid.

³ Записано у Књажевачком крају 1996. у селу Јелашница. Ово је много старија варијанта бајалице у којој се уместо црне боје помиње црвена и уместо Бугара, после Другог светског рата нашли су се пастири, а пастир је неприкосновен и заштићен, а Бугари су у том крају били вековни непријатељи.

сти итд.), а четврту сва остала бића чије се порекло и карактер тешко могу осветлити (тодорци, русалке и друга бића).⁴

Ова подела се могла у тадашње време прихватити, али је сада, после тридесет година истраживања, свакако треба проширити додавањем пете групе митских бића која су везана искључиво за разне професије, као што су рударство, риболов, лов и сл. Ту се сусрећу бића као што је рударска вила, патуљци, „јамски“ музиканти; затим водени ђаво, птице невиђеног изгледа које нападају пољске и шумске уљезе и сл. У целој Србији су распрострањене приче о воденим демонима. Неки од њих живе у кристалним замковима на дну језера, други ометају рибаре да лове па им се смеју, а неки даве купаче. Не треба занемарити шесту групу митских бића која су везана за епидемиолошке болести. Код нас је позната *Чума*, демон куге. О њој постоје многобројне легенде од којих једна гласи овако: „Дође у неко село код Калне Чума [назив демона]. О раме обесила шарену торбу, па заређала од куће до куће, говорећи људима у њима: 'Овај ће умре... овај ће умре...!' То рече и једном човеку који реши да остане жив. Сачека он да се Чума умори, легне поред ватре, наслони се на пањ и заспи. Човек јој се прикраде, отме торбу у којој је носила душе умрлих и баци је у ватру. Зла Баба изгори заједно са торбом и човек дође кући жив издрав“. Такође, примењиван је и магијски поступак којим се штитило од истог демона, и то тако што би се у глуво доба ноћи (од поноћи до један сат ујутру) сакупило, обично на раскршћу, цело село. Припремили би бакрач, *мануицу* секиру (одбачену јер није више добра ни за оправку ни за рад) и црну кокош. Сви би се провукли кроз дршку бакрача изговарајући речи: „Секиру мину не посеко се, воду мину не удави се, огањ мину не изгори се.“ Против тог митског бића болести, али и других као што је Беда која носи глад и умирање, а прате је ратови, предузимане су и друге радње магијског карактера, попут провлачење кроз кошуљу јеноданку коју су преле и ткале жене у магијском броју од три до девет и ткале од конопље. Током те радње оне су морале све време да ћуте. Забележено је да је и Милош Обреновић, својевремено, у страху за своју војску наредио да се изатка таква кошуља верујући у њене моћи. У Ђердапском крају штитило се од болести поманама за живота (задушницама) намењеним мајци Бунџи. Уторком, четвртом и суботом се износила посна или мрсна храна, зависно од тога да ли се ритуал изводи у време неког већег поста. Сам ритуал се изводио на раскршћу тако да свако ко прође крај њега мора да каже: „Бог да прости од мајке Бунџе да ме очисти од болест“. Затим треба нешто мало да поједе од припремљене хране и продужи кући без освртања. У Бољетину се штитило против епидемије тако што би се на штап пободен усред раскршћа, а који је претходно обавијен запредном вуном, оставило неколико колача и отишло кући, без освртања. Од демона који су нападали стоку, село и људе, обично се подручје оборавало с два вола близнака, али су уместо тога волове могли да терају и браћа близанци. Стварао би се тако мистични круг на који ни

⁴ Слободан Зечевић, наведено дело, 80.

лед не би смео да падне. О веровању, али и деловању Чуме, сведоче и неки топографски називи, као на пример Чумина река, али и приче да је у неким крајевима источне Србије затрла читава села. Касније се становништво враћало на остављена огњишта, али тек када би опасност сасвим прошла. То се збило у селу Барта Бериловац, о чему причају најстарији житељи тог места (на пример Виде Минић, рођен 1902. године, који је 1994. још био здраве памети). Постоји велики број места и бића, од којих су нека поменута, а према којима су људи у одређеним тренуцима немоћни. Прича се да ако се залута у глуво доба ноћи на место где пребивају осеће, може се ту „заглавити“ и лутату до јутра. Тако се догодило да је пре више од 40 година један човек био у Новом Кориту на свадби. Док је прелазео брдо које је водило ка његовом селу Радичевцу, угасио му се фењер. Тада су се појавила нека бића и светлост, свирала је музика која га је вукла за собом по води, грању и свуда где је било тешко проходмо. Кући се вратио сав „смлаћен“ и уморан. Легао је у кревет да се одмори и истог дана умро.⁵ Занимљиво је да се та бића и данас јављају на забитим местима. Међутим, њихово постојање има веома практичну поруку стару колико и мит о њима. Како нема научно релевантног објашњења, остаје оно рационално – не треба се кретати у невреме ван куће по разним местима, јер ко зна какво зло може да се изнедри.

Када је реч о митским бићима везаним за рударе, забележена су многа сведочанства. Рудари говоре и дан данас да је опасно заспати у јами јер се од тога, по неписаном правилу, обавезно умре. Затим, рудници врве од чаробних свирача, патуљака, рударских вила које у облику белог коња упозоравају на опасност и многе друге ствари. Па ипак, тих прича има сувише за један текст, будући да се о њима могу писати књиге бајки, „истинитих догађаја“ у којима се описује изглед бића, начини на које се јављују и којим се чудом смуцају рударским јамама. Она су старим копачима непресушна тема за вечерњу причу, нарочито када оду у пензију. Јер, као по правилу, нема тога који се није срео бар с једним од тих бића и нешто доживео.

Веровање у вампире, тенце више није, како новинари кажу, „вест дана“. Колико се о њима говори код нас, толико и у свету, а неки од најужбудљивијих филмова страве који се масовно снимају за тему имају управо њих. Чак и врсте појављивања и убијања остају у неким случајевима исте, али се у савременом свету, и митологија осавремењује и приближава интересовању нових генерација.

У седму групу сврстала би се новонастала бића везана за новосаграђене објекте. Тако, на пример, по крову бивше школе у селу Јелашница ноћу хода некадашњи учитељ. Док на мосту који је саграђен, према једном веровању, на старом римском гробљу, а према другом прелази гроб невино настрадале младе девојке, појављује се жена у белом која возаче успављује, привлачи на разне начине и они губе моћ над воланом. Било је на том мосту доста

⁵ Софија Костић, *Народна знања и веровања у Књажевачком крају*, Књажевац и околина, Београд, 1999, 606, и даље.

несрећа и сви су причали исту причу. Оживеле су и приче с девојком ауто-стоперком која зауставља кола да је возач одвезе кући, да би он касније од њених родитеља сазнао да је дотична девојка мртва већ дуже време. Таквих прича има пуно и често се у жутој штампи могу прочитати разни текстови везани за њих. У криминалистичкој архиви има много досијеа настрадалих људи за које се веровало да су вампири и вештице, али и оних који су страдали, рецимо, од једног облика домаће вуду магије за коју још није потврђено да ли уопште има неку моћ или убице, преко тог „увезеног“ ритуала, покушавају да се својом руком реше оних који им на било који начин сметају. У ово су најбоље упућени верни читаоци црних хроника и жуте штампе.

На крају, додала бих и осму групу виртуелних митских бића која се налазе у тесној вези с представама бића будућности. Њих повезују технологија и компјутерски системи где је број тих направа све већи, а њихове могућности невероватне. Наравно, то је митологија данашњице и препуна је клонова, лутака убица, андроида и киборга. Сада већ култни филмови са исто тако култним звездама постају део свакодневног живота. Пуно је оних који очекују да кроз монитор компјутера уђу у неки свет у коме је све могуће осим смрти, или да бића из компјутера уђу у наш рационални свет. Најсликовитије су приче о Бермудском троуглу, о отегим људима који се у „Зони сумрака“ враћају после неколико деценија као млади људи у старомодним оделима и сл. Наравно, филмови будно прате дешавања која постају део њихових прича које невероватном брзином застаревају, и ту су већ неки нови ликови и нешто много занимљивије од претходне приче. Да ли је све то машта или ће Жил Верн остати синоним визионара, имаће прилику да се увере генерације које долазе. Данас присутни сведоци могу да потврде да је стварно неко нестао, да је имао интимни сусрет са неким бићем, али то не може и да докаже, бар за сада. Многи и не причају у страху да нису халуцинирали или да их, ако се заиста нешто збило, не прогласе ментално неурачунљивим. Шта је сан, а шта јава, још се не зна. Међутим, савремена технолошка митологија евидентно живи и преко радиоактивних мутација, а да не говорим о вечитој жељи човека да докаже да ипак није сам у васељени и да бића с других планета живе међу нама.

Summary*Sofija N. Kostić***MYTHICAL CREATURES OF EASTERN SERBIA**

The summary of this paper relates to a certain kind of classification of mythical creatures of Eastern Serbia that is to end with modern streams, which are now, naturally, present there as well. In this scope, Eastern Serbia is not different from any other civilized regions of the planet we inhabit. The old mythology is interesting, as it has been living for thousands of years and it has been preserved here due to rather closed geographic environment, which, as stated by the rural population of the Djerdap region, saved some areas even from World War Two. However, the life has been modernized in the other sphere owing to new technology, educated people, etc. Therefore, for the time being, both old and new mythologies exist simultaneously, as well as those that are at the very onset in our country.